

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

ФАКУЛЬТЕТ ХОРОЕГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА
Кафедра народної хореографії

НАРОДНИЙ КОСТЮМ ТА СЦЕНІЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ТАНЦЮ

ОСНОВНІ РІЗНОВИДИ КОМПОНЕНТІВ УКРАЇНСЬКОГО ВБРАННЯ

Навчально-методичні матеріали
для студентів факультету хореографічного мистецтва,
що навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Бакалавр»
галузь знань 02 Культура і мистецтво, спеціальність 024 Хореографія,
освітня програма Народна хореографія

Харків, ХДАК, 2019

УДК 391(=161.2)(073)

Н 30

Друкується за рішенням ради факультету
хореографічного мистецтва
(протокол № 6 від 04 березня 2019 року)

Рекомендовано кафедрою народної хореографії
(протокол № 10 від 01 березня 2019 року)

Рецензент

Островська Каріна Володимирівна – заслужений працівник культури України, завідувач кафедри народної хореографії факультету хореографічного мистецтва Харківської державної академії культури, доцент.

Укладач

О. М. Курдупова, старший викладач

Н 30

Народний костюм та сценічне оформлення танцю, Основні різновиди компонентів українського вбрання: навчально-методичні матеріали для студентів факультету хореографічного мистецтва, що навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Бакалавр», галузь знань 02 Культура і мистецтво, спеціальність 024 Хореографія, Освітньої програми Народна хореографія / Харк. держ. акад. культури; уклад. О. М. Курдупова. – Харків: ХДАК, 2019. – 15 с.

Робота складається з переліку та опису основних різновидів компонентів українського національного вбрання: сорочки, спідниці, нагрудний одяг, верхній одяг, головні убори, прикраси, пояси. Наданий матеріал допоможе студентам у поглибленому вивченні національного українського костюму, а також стане в нагоді при самостійній роботі по створенню ескізу костюму для народно-сценічного танцю.

УДК 391(=161.2)(073)

© Харківська державна академія культури, 2019

© Курдупова О. М.

ОСНОВНІ РІЗНОВИДИ КОМПОНЕНТІВ УКРАЇНСЬКОГО ВБРАННЯ

Типи сорочок

Усі українські сорочки шили з тканини білого кольору. Сорочки поділялися на чоловічі та жіночі. В залежності від типу крою сорочки були:

- 1) тунікоподібними,
- 2) з плечовими уставками,
- 3) з суцільно кроєними рукавами (різновид сорочки з плечовими уставками),
- 4) на кокетці,
- 5) з прямокутними поликами (вузька кокетка),
- 6) з широкою, призбираною горловиною, яка утворена основою та верхньою частиною рукавів.

Для чоловічих сорочок найчастіше використовувався тунікоподібний тип крою, але зустрічалися сорочки на кокетці (з поликами). Жіночі сорочки могли бути усіх видів крою, але найбільш розповсюдженим типом крою (загальноукраїнський тип крою) була сорочка з плечовими уставками.

Чоловічі сорочки мали довжину: до коліна, до середини стегна, трохи нижче тазостегнового суглобу.

Жіночі сорочки на відміну від чоловічих були значно довшими: до середини литок та нижче. Іноді на Наддніпрянщині та Поділлі молоді дівчата вдягали короткі сорочки довжиною нижче колін. Жіночі сорочки часто складалися з двох частин: коротенької верхньої частини та нижньої спідниці підтички. Такі сорочки мали назву «до підтички», «до гальки». Повна сорочка, яка не розділялася на дві частини, називалася додільна. Сорочку дівчата та жінки вдягали так, щоб її нижній край виглядав з під спідниці.

Сорочки завжди були з довгими рукавами. В жіночих сорочках рукава завжди закінчувалися манжетами: звичайними, у вигляді обшивки, у вигляді оборки (чохла). В чоловічих сорочках рукава були з манжетами або без манжет (вільні).

Горловина сорочок частіше була круглою (виключення склали сорочки на кокетці, які мали прямокутну горловину). Горловина закінчувалася коміром стійкою, або виложистим коміром (жіночі та чоловічі). В жіночих сорочках зустрічалися горловини, зібрані на обшивку.

Розріз горловини найчастіше був розташований попереду та мав назву пазушка. В західному регіоні України розріз горловини міг бути розташований на спинці. Іноді зустрічалася накладна вишивка під горловиною в чоловічих сорочках. В цьому випадку, розріз горловини був розташований з лівого боку горловини, як в російських косоворотках.

В жіночих сорочках навколо горловини та манжетів тканина сорочки збиралась у дрібні збори – «пухлики».

Сорочки, чоловічі та жіночі, прикрашали вишивкою, а жіночі ще додатково прикрашали мереживом та мережкою. Традиційне розташування вишивки: уздовж горловини, по низу, на комірі або навколо горловини. Жіночі сорочки прикрашалися вишивкою на рукавах: горизонтальна смужка по низу плечової уставки (може бути і верхній частині рукава) та вертикальні смужки по всій довжині рукава (або малюнок розташований по рукаву у шаховому порядку).

Типи українських спідниць

Андарак (Полісся: Житомирщина, північ Чернігівщини) – спідниця з вовняної, напіввовняної або полотняної тканини в формі дзвона частіше червоного кольору з закладеними по спині зборами. По низу вона прикрашалася широкою смугою вишивки. Андараком називалася і спідниця із смугастої тканини, що нагадувала білоруську й була поширена на півночі Київщини. Взагалі літником і андараком у різних місцевостях іноді називають один тип української спідниці.

Двоплатові запаски – спідниця незшитої форми, розповсюджена практично на всій території України, але з локальними особливостями оформлення. На території Середньої Наддніпрянщини «запаски» представляли собою два шматки достатньо товстого однотонного сукна різної ширини, частіше синього та чорного кольорів. Спочатку на талії пов'язували задню частину, ширшу і довшу, чорного кольору, потім спереду закріплювали другу, вужчу й коротшу запаску синього кольору – попередницю. Такі запаски використовувалися в основному як робочий одяг та одяг жінок похилого віку, а на свято молоді жінки носили зелені та червоні запаски. На Правобережжі частіше використовували однотонні вовняні або шовкові тканини різних кольорів. На Лівобережжі та Київщині заможне населення вживало для святкових запасок парчу. Запаски західних областей України були заткані поперечними або поздовжніми поліхромними смугами з додаванням металевої нитки.

Дерга, обгортка (Середня Наддніпрянщина, переважно Лівобережжя), **горботка, горбатка, опинка** (Поділля, Карпати), **гунька** (Поділля: Хмельниччина), **гобортка** (Поділля: Тернопільщина) – спідниця незшитої форми, зроблена із цілого полотнища, або з кількох зшитих шматків сукна, частіше всього чорного кольору. Це полотнище обгортали навколо талії так, щоб попереду права частина тканини знаходилася зверху лівої частини. Нижній кут правої поли («наріжник») прикрашався аплікацією або вишивкою, на нижній та бокових кромках полотна був розташований кант. Дерга була доволі довгою спідницею, майже до землі. Тільки на Поділлі носили дерги довжиною до колін.

Димка, мальованка, друкованиця (Центральна Україна) – полотняні спідниці, прикрашені вибіячастим малюнком.

Кабат, сукня - гофрована спідниця лемків, яка шилася з яскравою вибіячастою тканини.

Крій української плахти без крил нагадує болгарський однопрестілковий поясний одяг (хоча останній по-іншому орнаментувався), а також смугасті білоруські та південноросійські поньови, поширені й в Україні. «Поньова» і «плахта» є спільними для східних слов'ян термінами, які означають «плат, полотнище тканини». Давність назв, схожість крою дозволяють вважати цей вид однією із старовинних форм одягу слов'ян, хоча у кожного народу він розвивався своєрідним шляхом.

Літник (Полісся: Житомирщина, північ Київщини) – вовняна або полотняна спідниця в формі дзвона з горизонтальними або частіше вертикальними смугами яскравих кольорів (на червоному тлі різнокольорові смуги: зелені, жовті, сині, білі). Передня пілка (притичка), що прикривалася фартухом – запаскою могла бути з тканини іншого малюнка, кольору, якості.

Окрім повної плахти, побутував й інший вид плахти – півплахта, тобто плахта без крил. Вона складалась з двох зшитих пілок. Носили її на Чернігівщині та Полтавщині небагаті селянки.

Плахта (Середня Наддніпрянщина, Чернігівщина, Полтавщина, Слобожанщина) – спідниця незшитої форми, з одного або двох полотнищ барвистої (переважно клітчастої) тканини. Повна плахта виконувалася з двох полотнищ (гривок) півтора – два метри завдовжки, які зшивалися приблизно наполовину або на дві третини, після чого перегиналися удвоє так, щоб зшита частина охоплювала фігуру позаду, а незшиті частини крила (криси) вільно звисали по боках. Плахту закріплювали поясом, під який іноді підтикали передні кути крил плахти. Позаду крила розходилися, і з-під них було видно частину зшитої половини плахти. Як правило, кожну пілку орнаментували до половини на лицевому боці, а решту – на зворот ньому.

Якщо з незшитим поясином одягом дівчата не носили фартух – попередницю (частіше її вдягали жінки похилого віку), то з плахтою вона була обов'язковою як для старих, так і для молодих.

Подолок (Закарпаття) – спідниця зшитої форми з домашньої тканини білого кольору, прикрашена по низу горизонтальною смугою яскравої вишивки. Зверху спідниця зібрана у дрібні збори навколо яскравого вишитого поясу.

Спідниця з домашньої або фабричної тканини (Середня Наддніпрянина, Слобожанщина, Полтавщина) – ці спідниці шилися з шести – семи полотниць тканини, закладалися зверху у дрібні збори (ряси) та вшивалися у пояс (пасок). Для таких спідниць використовувалися шовкові, вовняні тканини, кашемір, кольоровий сатин, смугастий або квітчастий ситець. Часто спідниці прикрашалися аплікацією у вигляді однієї або двох-трьох кольорових смуг, розташованих по низу.

Фартух (Бойківщина, Волинь) – спідниця білого кольору з вишивкою, що нагадувала полтавське «вирізування», або з аплікацією з яскравої тканини

Художньому оформленню плахт приділялася особлива увага. Клітчаста тканина плахти іноді додатково вишивалася вовняними або шовковими нитками. У порівнянні з іншими видами поясного жіночого одягу плахта була більш нарядною та яскравою.

Шарафан (Кіровоградська обл.), **спідниця до нагрудника** (Північ Київщини та Чернігівщини) – своєрідна сукня без рукавів, відрізна по лінії талії та розширена донизу. Низ спідниці прикрашений аплікацією у вигляді нешироких смужок тканини контрастного кольору.

Щорц (Львівська обл., Волинь, Полісся). У Львівській обл. – спідниця з вовняної, напіввовняної або полотняної тканини в формі дзвона білого кольору з дрібними зборами та вертикальними різнокольоровими смужками. На Волині та Поліссі – спідниця з вовняної, напіввовняної або полотняної тканини в формі дзвону білого кольору з дрібними зборами та з орнаментом червоного кольору, розташованим по низу.

Типи нагрудного одягу

Бунда (Західна Україна) – найдавніший тип хутряної безрукавки (хутром до тілу) прямого крою, носили бунду і чоловіки і жінки. Шили бунду з одного великого шматка шкіри, який перегинали навпіл, а посередині на згині вирізували отвір для шиї, по боках зашивали шви до пройм. Одягали її через голову, а з правого боку зав'язувалася ремінцем. Довжина – до пояса.

Камізелька (Тернопільщина) – жіноча коротка безрукавка трохи розширена до низу, могла бути із застібками впритул або без них. Горловина трикутної форми без коміру, або з невеликим відкладним шалеподібним коміром. Рясно прикрашалася яскравою рослинною вишивкою.

Катанка (Північно-Західне Поділля) – стародавній жіночий одяг, який шили зі смугастої синьо-білого або червоно-білого саморобного полотна.

Кептарь (киптарь) (нагрудний одяг гуцулів), **цурканка**, **мунтянка**, **мінтян** (Буковина) – хутряна (хутром до тіла) чоловіча та жіноча безрукавка прямого крою, облямована по краях неширокою смугою хутра. Довжина – від вище талії до коліна. Кептарі оздоблювалися аплікацією із сап'яну, металевими заклепками (капслями), китицями з вовни, вишивкою, нашивками з різнокольорових вовняних шнурів та ниток, позаду від коміра могли бути розташовані шнури з нанизаними на них наперстками і хвостиками з нарізаної шкіри на кінці. За загальним колоритом оздоблення виділяються такі типи кептарів: верховинські, косівські, космацькі, надвірнянські, буковинські, буковинські. Верховинські – домінує зелений колір, косівські та надвірнянські – домінує червоний колір (косівські кептарі прикрашені плетеними смугами червоного сап'яну, різнокольоровими косичками та плетінкою, аплікацією у вигляді «рачків» на плечах, над кишенями, в нижніх кутах пілок; у надвірнянських – у кутах пілок розміщене оздоблення з червоного сукна «хлопці»), космацькі – домінує жовтий колір, буковинські – домінує зелений та червоний кольори. В

Керсетка (Середня Наддніпрянщина, Слобожанщина, Південь, Чернігівська обл.) – жіночий одяг без рукавів з повністю відрізною та зібраною у збори спинкою («до зборів»), або із вставними клинами по боках та позаду («до вусів»). У різних місцевостях цей вид одягу мав свої особливості крою. Локальні варіанти виявлялися у розміщенні лінії талії, від якої починалося розширення керсетки (на рівні грудей або талії), у загальній довжини виробу, у формі, кількості та способі вшивання клинів (у більш давніх керсетках було два клини, трохи пізніше – три, вони вставлялися у бокові шви та в розріз по центральній лінії спинки; форма такого клину мала вигляд трапеції; з часом кількість клинів і швів на спинці збільшилася, особливо багато клинів – до 17 мали керсетки з дорогих тканин; із часом клини поступово перетворюються на бантові (накладні) збори, які в народі продовжували називати «вусами» або «накладами»). Комір у керсетці був відсутній; іноді верхні кути пілок відгортали та прикрашали строчкою. Горловина або робилася по шиї або вирізувалася; попереду часто пришивалися невеликі кишені, або фігурні клапани, які прикрашали поли. Керсетки запахували справа наліво (керсетки Сумщини носили «впритул») та застібували на гудзики від горловини до талії. Шили керсетки з фабричних однотонних або з малюнком тканин, часом дуже дорогих (оксамиту, щільного шовку). Обов'язковою була підкладка (на Центральній Київщині – з ватяним простьобуванням). Керсетки прикрашалися плісовими обшивками, вишивкою, аплікаціями, пізніше машинною строчкою. Наприкінці XIX ст. їх часто шили з того ж матеріалу, що і спідниці.

Керсетка-станіка, шнуровиця (Полісся, Волинь) – жіноча коротка приталена безрукавка, довжиною до талії. Горловина кругла або трикутної форми найчастіше без коміру, але іноді зустрічався невеликий відкладний комір. Застібувалася впритул. Низ міг бути рівним, або з фестонами. Прикрашалися ці безрукавки аплікацією із тасьми, а чорні плісові або бархатні – складною яскравою рослинною вишивкою.

Літник (Північно-Західне Поділля) – прямоспинний жіночий жакет із чорного сукна без оздоблення.

Типи верхнього одягу

Верхній одяг розподіляється на **осінньо-весняний** та **зимовий**. В окрему групу виділяється **плащове вбрання**, яке вдягали в негоду чи в дорогу поверх перших двох видів верхнього одягу.

В залежності від крою верхній одяг міг бути:

прямим;

халатоподібним (розширений донизу вставними боковими клинами);

приталеним (з невідрізною спинкою та з вставними клинами, з частково відрізною спинкою та з вставними клинами, з повністю відрізною спинкою).

Давні варіанти прямого та халатоподібного одягу викроювалися з перегнутого полотнища тканини (в перекидку), тобто не розрізалися по лінії плеча.

Прямий одяг мав прямокутний силует.

Для **халатоподібного одягу** були обов'язковими два вставних клина (вуса) трикутної форми, які пришивалися по боках від пройми до низу. Прямий та халатоподібний одяг застібок не мав, а підперезувався поясом.

Перший варіант приталеного одягу – це одяг з невідрізною спинкою, він, як і халатоподібний, розширювався к низу за допомогою клинів трикутної форми. Але ці клина вшивалися по боках не від пройми, а від лінії талії. Пізніше з'явився верхній одяг з трьома клинами (вусами): два клина були розташовані по боках, а третій – посередині позаду (одяг до трьох вусів). Згодом кількість клинів збільшилася (їх могло бути до 7), з'явилися клина трапецієвидної форми, які закладали зверху у збори.

Другий варіант приталеного верхнього одягу – це одяг з частково відрізною спинкою по лінії талії на боках та з вшитими прямокутними вставками, які закладалися зверху у великі або дрібні збори. Такий одяг з підрізними бочками мав назву – «з прохідкою».

Третій варіант приталеного верхнього одягу – це одяг з повністю відрізною спинкою. Нижня частина спинки викроювалася набагато ширше, ніж верхня та закладалася у великі або дрібні збори.

Дуже рідко зустрічалася в Україні більш пізня форма верхнього одягу – повністю відрізна в талії з призбираною нижньою частиною, як російські кафтани та бекеші. На Україні цей одяг мав такі ж назви як і в Росії.

Довжина верхнього одягу залежала від його призначення й водночас була локальною ознакою. Умовно виділяються: короткий одяг (до середини стегон), одяг середньої довжини (до колін або до середини литок), довгий одяг (до п'ят). Короткі варіанти побутували у гірських та передгірських районах Карпат та на Поліссі. На значній території України верхній одяг шили середнім та довгим, при цьому святковий варіант був довшим за буденний.

Осінньо-весняний одяг

Бурка (Південна частина Центральної України, Запоріжжя) – чоловічий плащовий халатоподібний одяг-накидка без рукавів з великим виложистим круглим коміром-пелериною (відлогою). Для бурки використовували домашнє сукно темних кольорів (найчастіше коричневого). Носили бурку накинувши на плечі, закріплювали її за допомогою гудзика з петлею або стрічок, які з'єднували під шиєю. Прикрашали темним кантом. Часто бурка використовувалася як одяг для далеких поїздок.

Бурнус (шушун, халат, кругла ватяна кохта) (Середня Наддніпрянщина) – жіночий одяг халатоподібного крою, дуже довгий та широкий. Шили бурнус із вибійчастого або однотонного ситцю, тонкою вовняної або шовкової тканини переважно темних кольорів. Об'ємність одягу досягала за рахунок дрібних зборів, закладених по спинці у верхній її частині або вздовж лінії талії. Для бурнуса характерний великий виложистий комір-пелерина круглої форми. Рукава прямі або розширені к низу з манжетами або без манжет. Верхні краї бурнуса скріплювалися стрічками, які зав'язувалися під шиєю. Прикрашали яскравим кантом. Бурнус мав підкладку й утеплювався тонким шаром вати.

Гугля (Західна Україна) – плащ-накидка без рукавів, іноді з невеликим виложистим коміром. Шили її з білої, сірої, коричневої вовняної тканини довжиною до середини стегна. По краях гуглю прикрашали чорним шнуром.

Гуня (Західна Україна) - На Прикарпатті та Закарпатті – це чоловічий та жіночий одяг прямого крою довжиною від лінії тазу до середини стегна. Тут гуню найчастіше шили із тканини білого, сірого кольору або із тканини з довгим ворсом, комір – маленька стойка зі шнурами-зав'язками попереду. Таку гуню накидали на плечі, рукава не одягали.

Гуня (Поділля) – на Поділлі це – чоловічий та жіночий халатоподібний одяг, розширений від пройми великими клинами. Цей одяг шили із домашнього сукна сірого, коричневого кольорів, без застібок з великим заходом, з виложистим коміром та прямими рукавами без манжет. Подільська гуня прикрашалася шнурами.

Жупан (на всій території України) – чоловічий та жіночий приталений одяг з відрізною та призбираною спинкою. У XVII – XVIII ст. жупан був складовою частиною святкового чоловічого та жіночого костюму заможної козацької старшини, шляхти та міщан, а пізніше (XIX ст.) був поширений у селянському побуті. Наявність жупана була ознакою добробуту. Для жупанів використовували дорогі тканини – штоф, парчу, тонке фабричне сукно, частіше блакитного або зеленого кольору. Жупани шили довгими (від середини литок до п'ят). Рукава – прямі з великими манжетами. Комір – виложистий або стойка. На полах по бокам могли бути накладні кишені. Попереду застібки у вигляді звичайних або навісних гудзиків (гудзики розташовувалися від коміра до талії у два ряди). Обов'язковою була полотняна підкладка.

Поли, відлоги, манжети й кишені обшивалися кольоровою тканиною, прикрашалися тасьмою, шнурами, вишивкою гарусом, на кишені пришивалися гудзики. В селянському побуті жупан могли носити разом із свитою, в цьому випадку спочатку одягали жупан, а зверху – свиту.

Капота (Західні райони) – чоловічий та жіночий одяг вільного крою в талії з відрізною та призбираною спинкою. Шили капоту з тонкого сукна або шовкової тканини – однотонної (червоної, рожевої, блакитної) чи з розводами та фантастичними квітами. Це був довгий та об'ємний одяг. Попереду – великий захід, рукава вузькі, комір великий виложистий.

Керея (на всій території України), **кирея** (Черкащина), **кирейка** (Південь України), **сердак** (Прикарпаття), – чоловічий та жіночий халатоподібний одяг, розширений від пройми великими клинами. Цей одяг шили із домашнього сукна темних кольорів (найчастіше колір був коричневий). Довжина – нижче литок. Рукава – прямі без манжет. Комір – стойка. Застібки – навесні гудзики та сплетені із шнура петлі. Попереду у кереї, киреї та кирейкі – невеликі накладні кишені. По подолу, коміру, на краях рукавів, на кишенях – нашивки із темних шнурів, попереду широка вертикальна смуга аплікації із шнурів та тканини (рослинний візерунок).

Кунтуш (Середня Наддніпрянщина, Полісся) – старовинний одяг, який залишався у вжитку до сер. XIX ст. як святкове вбрання. Кунтуш – це чоловічий та жіночий приталений одяг довжиною до п'ят з відрізною та призбираною спинкою. Шився кунтуш із дорогих гатунків кольорового сукна. Рукава – дуже довгі, на рівні ліктю робилися прорізи для рук; або рукава були пришити тільки зверху пройми (вільоти) та виконували суто декоративну функцію (їх перекидали через плечі на спину), руки просували через великі прорізи – пройми. Комір виложистий, часто прикрашений хутром. Попереду – застібки на рівні лінії талії або від горловини до талії (гудзики у два ряди). Кунтуш прикрашався срібними, золотими або шовковими шнурами. Одяг с такою назвою був відомий на лише у східних слов'ян, а й в угорців, поляків, а також народів сходу, хоча і відрізнявся кроєм та способом носіння.

Курта (Середня Наддніпрянщина, Слобожанщина) – старовинний чоловічий та жіночий одяг, приталений з відрізною та призбираною спинкою або з повністю відрізною нижньою частиною (схожий на російський кафтан). Шили курту з китайки, сірого демікотону, сукна. Рукава прямі, комір – вузька стойка. Попереду – застібки. У другій половині XIX ст. курту найчастіше носили вдома під час роботи.

Свита – куртка, свита-курта або свита – куцина – жіночий та чоловічий одяг, коротка свита довжиною до середини стегна. Розповсюджена в Поліському регіоні.

Свита (свита розповсюджена в усіх регіонах України, але іноді, цей вид одягу має іншу назву, як наприклад, на Західній Україні одяг такого типу називається **кабат**) – чоловічий та жіночий осінньо – весняний одяг, крій: халатоподібний або приталений усіх трьох варіантів. Часто його шили із сірого, білого або коричневого валяного сукна. В залежності від крою свита мала назву: «свита до двох вусів» (приталена, з невідрізною спинкою, із вставними клинами, в цьому варіанті назва залежала від кількості клинів), «свита з прохідкою» (приталена, з підрізними бочками), «свита до заборів» або «свита до рясів» (свита з повністю відрізною спинкою). Цей одяг був середньої довжини. Рукава прямі без манжетів або з манжетами – одворотами. Комір – у вигляді вузької обшивки або стойка. Прикрашалася нашивками з плісу, тасьми та шнура. Свита запахувалася та підперезувалася поясом. В Поліссі свита мала виложистий комір.

Сіряк, бурка (лівобережна частина Середньої Наддніпрянщини), **кобеняк** (правобережна частина Середньої Наддніпрянщини), **опанча** (Поділля) – чоловічий та жіночий халатоподібний одяг, розширений від пройми великими клинами. Цей одяг шили з домашнього сукна гіршої якості, чорного, коричневого або сірого кольору. Довжина – нижче литок. Рукава прямі без манжет або з декоративними манжетами. Комір – виложистий. До коміру пришивався прикрашений вишивкою та обшивками капюшон (відлога, затулок, кобка, каптур, бородиця, богородиця). Застібки у вигляді звичайних або навісних гудзиків, які пришивалися частіше у два ряди. Позаду на лінії талії міг бути розташований декоративний короткий пояс, прикрашений гудзиками. Попереду – прорізнi кишені (2 – на рівні стегон, 2 – на лінії грудей).

Чемліт (Київщина) – чоловічий та жіночий одяг, який за кроєм повторював свиту. Шили чемліт із тонкого білого сукна. Комір виложистий, манжети обшиті чорним оксамитом.

Черкеска (Лівобережжя) – чоловічий приталений одяг з відрізною та призбираною спинкою, тип короткого жупана або кунтуша. Шили з сукна найчастіше синього кольору. Рукава вузькі з декоративними манжетами, комір – невелика стойка. Попереду – навесні або звичайні гудзики. Розташовані у два ряди (обов'язково жовтого або золотого кольору). Черкеску могли підв'язувати широким шовковим покупним кушаком.

Чугайна, чекмінь (східні райони Поділля) чоловічий одяг типу свити з підрізними та призбираними бочками. Шили цей одяг із домашнього сукна. Виложистий комір, поли та низи рукавів пишно оздоблювали різнокольоровими нитками.

Чумарка (чемерка, чемерина, чамара) (Середня Наддніпрянщина, Південь, Слобожанщина), **чимерка** (східні райони Поділля), **чинарка** (Слобожанщина) – різновид свити, довгий чоловічий одяг відрізний по лінії талії, з призбираною спинкою або всією нижньою частиною. Шили чумарку з тонкого чорного сукна або бавовняної тканини. Рукава прямі, комір – стойка. Попереду – застіжки – гудзики у два ряди. Прикрашалася тасьмою, китицею, петлицями.

Юпка (Середня Наддніпрянщина) – святковий жіночий одяг халатоподібного крою з повністю відрізною та призбираною спинкою або з повністю відрізною та зібраною у збори спинкою (збори по спинці могли бути прямі або односторонні); або прямого крою з повністю відрізною нижньою частиною, яка могла бути призбираною або закладеною у збори (прямі та односторонні). Шили юпку із тонкої червоної, зеленої або синьої байки (ворсистого сукна, раніше привізного, а з XVII ст. – місцевого виробництва), тому цей вид одягу часто називали **басва юпка**. Довжина – до коліна або нижче, рукава прямі довгі, але іноді зустрічалися короткі рукава довжиною до середини плеча. Юпка запахувалася та застібувалася від горловини до талії. Горловина – круглий, квадратний виріз або великий виложистий круглий комір. Попереду могли бути прорізні кишені. Прикрашалася юпка аплікацією у вигляді широкою смуги, розташованою по подолу, вертикально на правій полі, по низу рукавів, по горловині; часто замість цієї смуги нашивали трикутники, як на керсетках; за допомогою аплікації прикрашали нижній правий кут юпки «наріжник», як і в керсетках, обгортках, кожухах; на Київщині всю поверхню юпки прикрашали саморобними китицями (хвостиками, ковтками, мухами) з кольорових вовняних ниток, які контрастували з матеріалом юпки. За силуетом та кроєм юпка дуже схожа на керсетку

Зимовий одяг

До верхнього зимового одягу належать кожухи (святковий і повсякденний одяг) та шуби (святковий одяг), які носили і чоловіки, і жінки.

Кожухи були «нагольні» (не криті тканиною) або покриті зверху дорогою красивою тканиною. За кроєм кожухи поділялися на: тулуб'ясті (кульові) та «до стану».

Великий круглий тулуб'ястий кожух найчастіше мав довжину до п'ят і розширювався до низу великими клинами від пройми (халатоподібний крій). Широкі манжети, виложистий або стоячий комір, поли та поділ облямовувалися хутром. Колір тулуб'ястих кожухів був білий або червоно-коричневий.

Кожухи «до стану» шилися відрізними у талії, розширеними до низу за допомогою клинів-«вусів» або зборів. Вони були коротшими, ніж тулуб'ясті – до середини литок, а інколи і до колін. Лінія талії часто була завищена, а передні поли коротші, ніж задні, що надавало зимовому комплексу своєрідного силуету. Стоячий комір, манжети, прорізні кишені та поділ обшивалися хутром. Колір таких кожухів був переважно білим, рідше червоним або чорним.

Нагольні кожухи прикрашалися аплікацією із кольорової шкіри. Яскравими вовняними в'юнчиками, вишивкою, китичками із різнокольорової вовни, що прикріплювалися в кути

вшивання клинів-«вусів» та ласток. Орнаментация розміщувалася вздовж пілок, по низу і центру спинки, на манжетах.

Ферезя (Середня Наддніпрянина) – старовинний одяг, чоловіча та жіноча шуба, приталена з підрізними бочками або з повністю відрізною та призбореною спинкою. Покрита зверху дорогою тканиною (найчастіше парчею). Довжина – нижче литок. Рукава прямі неширокі з декоративними манжетами. Комір – виложистий шалеподібний, прикрашений хутром. Попереду – застіжки-гудзики з петлями, по боках – прорізнi кишені.

Типи головних уборів

Чоловічі головні убори

Джумери – весільний головний убір Закарпатської Гуцульщини, своєрідно скроєний з темних смушків (по боках невеличкі навушники трикутної форми, підняті вгору). Оздоблений вовняними хвостиками та прикрашений по центру маленьким віночком та трьома монетами-«сороківцями», як і у молоді.

Капелюх (на всій території України) – цей головний убір робили з овечого хутра або сукна з хутряною опушкою, носили залежно від місцевих звичаїв – прямо на всю голову, заломлюючи посередині, зсуваючи на потилицю чи набакир.

Кашкет (Слобожанщина, південь України) – головний убір російського типу, чорного кольору з твердим козирком.

Клепаня (гуцульський головний убір) – шапка з червоного або темно-синього сукна, підбиті овчиною та облямовані хутром лисиці. Кінці клепані можна було стягнути догори й зав'язати на тім'ї.

Кресаня (гуцульський головний убір) – чорний фетровий капелюх з крисами, прикрашений золотавим галуном, різнокольоровими шнурами, кулястими вовняними китицями (бовтицями) та пір'ям глухаря або павича.

Кучма (на всій території України) – висока шапка, переважно циліндричної форми, з овчини або іншого хутра.

Мазниця (Поділля та південь Волині) – велика чорна смушкова шапка з суконним дном. Збоку в них був розріз, в який вставлялася кольорова стрічка.

Малахай (Чернігівщина) – кругла хутряна шапка з навушниками.

Солом'яний бриль (на всій території України) – плетений із соломи головний убір. Плетли у декілька способів: рівною широкою стрічкою, у зубчики, в луску, косичкою тощо. Найпоширенішими на всій території України були брилі з широкими крилами й верхівкою у вигляді зрізаного конуса. Буковинські брилі мали високе дно та вузькі загнуті догори криси; їх облямовували чорною стрічкою, оздоблювали квітами, герданами та півнячим пір'ям.

Шолом (магерка) (на всій території України) – головний убір з коричневої або сірої повсті. За формою вони були напівсферичні або конусоподібні, без крис або з високо загнутими крисами.

Дівочі головні убори

До дівочих головних уборів належать вінкоподібні та платові головні убори. Вінкоподібні головні убори використовувалися у літній період і найчастіше як елемент святкового вбрання. А платові головні убори характерні для повсякденного робочого одягу літнього періоду та для осінньо-зимового комплексу вбрання.

Вінкоподібні головні убори поділяються на **вінки-шнури, вінки площинні, вінки звиті.**

Вінки-шнури (розповсюджені на всій території України, окрім Західного регіону) – це тоненькі яскраві стрічки, які пов'язувалися навколо голови і закріплювалися позаду. Їх прикрашали штучними або живими квітами, нашитими з одного або з двох боків. Іноді на такій стрічці закріплювали задрапіровану різнокольорову тканину, що імітувала плетений вінок.

Площинні вінки (розповсюджені на всій території України) обов'язково робилися на твердій основі, яка мала суцільну циліндричну форму, або складалася з окремих колоподібних елементів (наприклад, лопатушка на Полтавщині). Основу обтягували шовковою тканиною, а зверху прикріплювали квіти або нашивали у багато рядків вузькі різнокольорові стрічечки, закладені у дрібні зори. Цей тип головного убору, що був характерний для молодої, являє собою перехідну форму від дівочого до жіночого вбрання. Різновид площинних вінків – **чільце** – гуцульський дівочий головний убір, невисокий з виступом попереду у центрі, прикрашений різнокольоровими стрічками, вовняними нитками та китицями, бісером та намистинами.

Звиті вінки (розповсюджені на всій території України, окрім Західного регіону) виготовлялися з різних сортів живих (чорнобривців, рожі, васильків, маку, жоржини, барвінку) або штучних квітів, прикрашалися сусальним золотом, пір'ям птахів, пофарбованим у яскраві кольори. Залежно від місцевих традицій звиті віки мали різні форми. Наприклад, у звитих вінках Середньої Наддніпряни розміри квітів поступово зменшуються від центру до потилиці, у вінках Полтавщини по боках розташовані квіти великого розміру, а по центру – маленького. (Звиті вінки були, очевидно, наступною стадією розвитку дівочих головних уборів після простого закладання квітів за стрічку або за коси.

За допомогою **різнокольорових стрічок** дівчата прикрашали весь комплекс убрання, прикріплюючи їх у великій кількості до стрічки (вінка-шнура), до площинних та звитих вінків на потилиці. Іноді бинди пришивали до стрічки (тасьми), яку пов'язували на шиї (Чернігівщина, лівобережна Київщина, Черкащина).

Стрічки бинди (Центральний регіон України, Слобожанщина, Південь, Східне Полісся), **стончики** (Західне Поділля: **Тернопільщина**) – вишиті стрічки, якими прикрашали вінкоподібні головні убори разом із різнокольоровими атласними стрічками.

До типу платових головних уборів відносяться **хустки**, які набувають поширення на всій території України з другої половини XIX століття. На лівобережжі складену у кілька разів хустку пов'язували навколо голови таким чином, щоб було видно тім'я. Інколи складену хустку закріплювали на картонній основі. На Київщині хустку пов'язували так, щоб спереду на тім'ї лишалися стирчати два довгих кінці. Поряд із цим часто зустрічається зав'язування хусток під підборіддям.

Жіночі головні убори

До жіночих головних уборів відносяться шапкоподібні та платові.

Шапкоподібні головні убори одягалися під платові, їх основне призначення збирати та старанно закривати волосся. Серед шапкоподібних головних уборів виділяють: м'які чепці та тверді очіпки.

М'який чепець (чушка, чушка-збірник, м'який очіпок) – це маленька шапочка круглої форми, попереду – невеликий виступ, який утворювався за рахунок зборів, на потилиці – зав'язки. Шили його з дешевої тканини, часто темних кольорів.

Твердий очіпок (шапка) – маленький головний убір з круглим денцем. Шили твердий очіпок з парчі або шовку, утеплювали та виразно прикрашали вишивкою.

За формою, яка утворюється кроєм та різними технологічними прийомами (картонні, ватяні прошарки, різні способи стягування у збори), а також за способом носіння можна виділити проміжні варіанти: очіпки з твердою основою (денцем) і м'якими крилами, напівтверді очіпки-збірники.

Платові жіночі головні убори поділяються на: прямокутні (намітки) та квадратні (хустки та шалі).

Намітка (Центральна Україна, Східне Поділля, Слобожанщина), **плат** (Західне Полісся), **нафрама** (Буковина) – прямокутний платовий головний убір довжиною приблизно 5 метрів, а шириною 50 сантиметрів. Намітку шили з лляної, рідше конопляної тонкої або взагалі прозорої тканини, її кінці прикрашали нескладним орнаментом здебільшого червоного кольору. Найхарактернішим способом пов'язування намітки було обгортання навколо очіпка та зав'язування пишним бантом позаду. Цей бант разом із кінцями намітки спускався на спину.

Хустки та шалі (розповсюджені на всій території України), **фустки** (Поділля: Хмельниччина) – спочатку виготовляли з домотканої тканини, а з другої половини XIX століття набувають поширення куповані фабричні хустки та шалі. В залежності від місцевих традицій різними були способи пов'язування хусток, які частково наслідували способи пов'язування наміток. Наприклад, на Чернігівщині хустку пов'язували під підборіддям, а кінці зав'язували на маківці, на Київщині кінці хустки обгортали навколо шиї і зав'язували на потилиці, на Черкащині хустку драпірували в особливий спосіб навкруги очіпка, закриваючи потилицю, на Лівобережжі вона також драпірувалася довкола голови, але залишала відкритим денце очіпку.

Весільні головні убори

Вінець (південь України) – весільний високий головний убір. На картонну основу, обтягнуту тканиною темного кольору кріпили різнобарвні квіти: нижній ряд – великі за розміром квіти, верхній ряд – маленькі.

Вінець (Покуття) - весільний високий головний убір, за формою та оздобленням схожий на чільце, але для весілля прикрашений на скронях квітами, зверху – пір'ям, на потилиці – різнокольоровими шовковими та тканими стрічками –«биндами», гарусними та шовковими шнурками, які спускаються вниз по спині.

Кода, карабуля (Буковина) – жіночий святковий (весільний) головний убір. Він мав тверду круглу основу, обшиту яскравою тканиною та прикрашену штучними квітами, тасьмою, стрічками. Зверху кода прикрашалася пучками трави тирси, на потилиці закріплювали різнокольорові стрічки.

Косиці (Покуття Коломийське) весільний головний убір, який складався із чільця та одягнутого зверху вертикально плетеного з квітів високого вінка. Цей вінок прикрашали зверху пучками трави тирси, а по боках – довгими вовняними нитками червоного кольору.

Прикраси

Баламути (всі регіони України) – намисто зі скам'янілого перламутру. Таке намисто складалося з одного і більшої кількості разків, розмір намистин у них міг сягати розміру великої вишні.

Бурштинове намисто (Київщина, Волин, Прикарпаття) – намисто з «щирого», тобто справжнього бурштину. Великі круглі намистини вирізалися ножем і нанизувалися на довгу нитку. найчастіше таку масивну низку бурштину носили разом з коралами.

Гердана, гердан (Західна Україна) – чоловіча та жіноча нагрудна прикраса, плетена з різнокольорового бісеру. Гердана має вигляд петлі з двох смужок, з'єднаних знизу в одну широку смужку, яка могла закінчуватися медальйоном, а на Буковині люстерком.

Дукати (всі регіони України) – нагрудна прикраса, в основу якої покладено монети. Монети нанизували на нитку разом із бісером, намистинами, коралами та скріплювали між собою у вигляді намиста

Дукач (личман, лічман, ягнус) (всі регіони України) – шийна прикраса у вигляді великої медалеподібної монети з металевим бантом, прикрашеним камінцями. Дукач слугував певним композиційним центром усіх жіночих нагрудних прикрас та закріплювався на найбільш видній

частині намиста. Як правило, його виготовляли із монети, а своєю історією він сягає часів козацтва.

Згарда (Гуцульщина) – дівоча прикраса, яка складалася з коралів, різьблених мідних бляшок, хрестиків та монет, укріплених на металевих дротиках.

Камінне намисто (всі регіони України) – намисто із смальтових намистин, що імітували формою та кольором найдорожчі коралові намистини.

Коралі або бунт (всі регіони України) – намисто з коралових намистинок у формі циліндрів або бочечок, нанизаних на нитку – разок. Кількість разків у коралях може бути від одного і до 25.

Кризи (Західна Україна: Лемківщина, Бойківщина) – широкі округлі комірці, виготовлені з бісеру на основі геометричних та рослинних елементів, що прикрашали одночасно шию, груди та плечі.

Пацьорки (всі регіони України) – намисто із скляних намистин, що найчастіше оздоблювалися вручну. Для його виготовлення використовували смальту — непрозорий сплав скла різних кольорів: темно-синього, блакитного, бірюзового, білого, зеленого, коричневого, чорного і червоного. Круглі намистини інкрустувалися золотом і розписувалися кольоровими фарбами.

Перли (всі регіони України) – намисто з перлин білого кольору.

Салба (Буковина) – масивне намисто з тканини, розшитої монетами.

Силянка, лучка (всі регіони України), **баршун** (Закарпаття) – нашийна дівоча прикраса, плетена тоненька стрічка з різнокольорових бісеринок. Традиційним орнаментом бісерних прикрас був геометричний ромб з простими або ускладненими контурами, трикутник з різьками-відгалуженнями по кутах, зигзаги і кривульки – символи нескінченності. (Назва **силянка** походить від способу виготовлення прикрас, силяння – нанизання намистин на нитку.)

Шелест (Гуцульщина) – металеве намисто з невеликих круглих дзвіночків. Найбільш архаїчна зі всіх слов'янських прикрас.

Пояси

Баюр (Поділля: Хмельниччина) – жіночий неширокий смугастий, тканий з товстих вовняних ниток. По краях традиційно прикрашений торочками у вигляді довгих вовняних ниток.

Крайка (розповсюджений на всій території України), **окрийка** (Івано-Франківщина) – дівочий тканий вовняний пояс найчастіше червоного кольору. Може бути одного кольору або з горизонтальними різнокольоровими смужками. Ширина від 5 см. (Центральний регіон, Слобожанщина, південь України) до 10 см. (Покуття). На краях прикрашений тороками, китицями або вовняними кульками.

Кушак – чоловічий широкий пояс з вовняної або шовкової тканини, прикрашений по краях торочками, шнурами та вишивкою.

Попружка (Покуття) – дівочий вузький плетений поясок.

Рекомендована література

1. Васіна З. О. Український літопис вбрання Т. П. К. : Мистецтво, 2006. 448 с.
2. Камінська Н.М. та ін. Костюм в Україні від епохи Київської Русі до ХХІ століття Харків : Золоті сторінки, 2004. 208 с.
3. Кара-Васильєва Т. та ін. Українська народна вишивка Київ : Либідь, 1996. 94 с.
4. Ніколаєва Т. О. Український костюм: надія на ренесанс К. : Дніпро, 2005. 320 с.
5. Стасько Б. та ін. Український народний одяг (західні етнографічні регіони) Івано-Франківськ : Плай, 2009. 120 с.

Навчально-методичне видання

НАРОДНИЙ КОСТЮМ ТА СЦЕНІЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ТАНЦЮ

Укладач
КУРДУПОВА Олена Миколаївна
старший викладач

Друкується в авторській редакції

Комп'ютерний набір та верстка **Курдупова О. М.**

План 2019

Підписано до друку
Формат 60x84/16, Гарнітура «Times».
Папір для мн. ап. Друк ризограф.
Ум. друк. арк. Обл. вид. арк. Тираж 50. Зам. №
ХДАК, 61057, Харків-57, Бурсацький узвіз, 4
Надруковано в лаб. множ. техніки
